

איסלאם רדיקלי

החמאס מפרוץ האינתיפאדה ועד

המסגרת האידיאולוגית – תפיסות היסוד

"תנועת ההתנגדות האיסלאמית" ("חרכת אל-מקאומה אל-איסלאמיה" – בראשי תיבות חמאס, שמשמעותם בשפה הערבית גם התלהבות, קנאות, אומץ) היא הזרוע המבצעית-מיליטנטית של ארגון "האחים המוסלמים", אשר פעל ברצועת עזה ובאיזור יהודה ושומרון מאז 1948. התנועה נוסדה פורמלית בכינוס חשאי, שהתקיים ימים אחדים לאחר פרוץ ההתקוממות (האינתיפאדה) ב-11 בדצמבר 1987 בביתו של מנהיגה, שיח' אחמד יאסין בעזה, והיא עצמה מציינת את מועד הקמתה שלושה ימים לאחר מכן, ב-14 בדצמבר 1987 – היום שבו הפיצה את הכרוז הראשון בחתימתה.

מבחינה אידיאולוגית ביטאה חמאס בתפיסותיה חריגה ברורה מעמדות היסוד, שאפיינו את ארגון "האחים המוסלמים". אלה לא העניקו עדיפות עליונה ומיידית למאבק הצבאי לשחרור פלסטין, ודבקו בגישה המסורתית של הארגון בכל ארצות פעילותו, שביסודה מתן קדימה לפעולה לתיקון פני החברה מבפנים על-ידי חינוך והשלטת אורח-חיים איסלאמי, ורק לאחר מכן – משישבו המוסלמים אל האיסלאם, יעוררו אותו מקיפאונו ויקימו את מדינת האיסלאם המאוחדת – אפשר יהיה להתפנות למאבק בישראל. המהפך האידיאולוגי שאפיין את תפיסת חמאס נבע מן ההנחה, ש"המרשם הפונדמנטליסטי", המתאים למציאות הקיימת במדינות ערב, אינו יכול לחול על השטחים הנתונים תחת כיבוש זר, ולפיכך מתחייב שינוי מהותי בסדרי הפעולה: מאבק ברבזמן הן להכשרת הלבבות ולתיקון פני החברה והן נגד ישראל במסגרת ההתקוממות.

דומה שבאורח בלתי נמנע מרחב התמרון הפוליטי-טקטי של חמאס הוא מצומצם, מתוקף היותה תנועה דתית, הרואה את מימוש התוכנית האלוהית (שריעה) בכל תחומי החיים כיעד מרכזי. אף שחמאס יכולה לגלות אורך נשימה (צבר) בדרך אל היעד הסופי ולהסכין עם

הצהרת העקרונות של אוסלו מספטמבר 1993 והמשא-ומתן המדיני בין ישראל והפלסטינים למימושה הלכה למעשה העמידו את דבקותה של "תנועת ההתנגדות האיסלאמית" – חמאס – במשנתה האידיאולוגית-דתית (שבמהותה אינה ניתנת לפשרה) במבחן נוכח שינוי יסודי ומהיר במציאות הפוליטית. בנסיבות אלה האתגר שניצב בפני התנועה כפה עליה התמודדות וקבלת הכרעות כבדות-משקל באופן שיעלה בקנה אחד עם:

- ★ שמירת ייחודה ודרכי פעילותה, כדי שתוכל להמשיך ולקיים בידה חופש פעולה ותמרון מול הרשות הפלסטינית ולשמר את מעמדה בקרב הציבור.
- ★ הבטחת הלכידות הפנימית במגמה למנוע שיתוק תפקודי-ארגוני, אשר עלול להוביל בהמשך להתפלגויות ולכרסם באופן משמעותי במעמדה הפוליטי וביכולת השפעתה.

במבחן המעשה

הבחירות למועצה הפלסטינית

דוד חכם ויהושע טייכר*

מזרחנים *

רעיוני ומוקד הזדהותי וארגוני חלופיים. מזווית ראייה זו נתפסת "האמנה האיסלאמית" כמשקל-נגד ל"אמנה הלאומית" של אש"ף. הרושם הברור הוא, כי המצע האיסלאמי של חמאס הולם היטב את רוח התקופה, קרי התחזקות מגמת האיסלאם הרדיקלי-פונדמנטליסטי במדינות האיזור.

המימד הדתי-האיסלאמי

מרכיבים איסלאמיים היו נדבך חשוב בסכסוך הישראלי-ערבי, אלא שבדרך-כלל הם שימשו כמכשיר לגיוס המונים בעלי תודעה לאומית בלתי מפותחת. אצל חמאס, לעומת זאת, הופך העימות הדתי בין האיסלאם ("דת האמת") לבין היהדות ("הדת המסולפת") לצירו העיקרי והמהותי של הסכסוך. האיסלאם הוא אפוא "עמוד האש" ההולך לפני המחנה: "תנועת ההתנגדות האיסלאמית – האיסלאם הוא דרכה, וממנו היא שואבת את רעיונותיה, את מושגיה ואת תפיסותיה על אודות ההווה, החיים והאדם. על האיסלאם היא נסמכת בכל פעולותיה, וממנו היא מבקשת השראה כדי שינחה את דרכה".¹

הזהות הפלסטינית

חרף הפרופיל הדתי-איסלאמי המובהק שמקרינה חמאס וחרף תפיסתה את הסכסוך הישראלי-ערבי כדתי במהותו תוך שלילת רעיון הלאומיות הזר לאיסלאם, אימצה חמאס גם את הזהות הפלסטינית. זאת כפועל יוצא של התחזקות הזהות הפלסטינית הפרטיקולרית כתולדה של העימות הממושך מול ישראל, וגם משום שחמאס לא הציגה עצמה כחלופה דתית בלבד לאש"ף, אלא גם כחלופה פוליטית, שתפיסותיה בתחום זה הן בעלות גוון דתי ומעוגנות במורשת האיסלאמית.

תחת הכותרת "ייחודיות ועצמאות" מגדירה חמאס את עצמה באמנה כ"תנועה פלסטינית ייחודית, החותרת להניף את דגל פלסטין על כל שעל של פלסטין".² חמאס תוחמת אפוא את שליחותה הדתית לגבולות פלסטין ומזהה את עצמה כארגון פטריסטי-לאומי בעל זהות

הגמשה במעשה הפוליטי היום-יומי, הרי שיכולתה להתמיד בקיומו של פער רחב מדי בין הרצוי למצוי היא מוגבלת, גם אם תפנה לאפיקים פוליטיים. הניסיון ההיסטורי מלמד שבמפלגות חילוניות, גם אלה המתאפיינות במצע אידיאולוגי רדיקלי, הייתה הפוליטיקה העיקר, ואילו האידיאולוגיה הייתה כלי גמיש לקידום המטרות הפוליטיות. זאת בשעה שבתנועות דתיות, המבקשות לממש "מלכות שמיים" עלי אדמות, שימשה הפוליטיקה כאמצעי, ואילו האידיאולוגיה הייתה התכלית עצמה.

במילים אחרות, בתהליך השיקול הפוליטי ("הרציונלי") מתקיימת זיקה הדוקה בין הערכים והיעדים מצד אחד לבין דרכי מימושם מהצד האחר.

במרכז זיקה זו אומדני עלות-תועלת (מימד הסיכון). החשיבה הדוגמטית לעומת זו – ובמיוחד החשיבה הדתית השואבת את סמכותה (כמו גם את נוקשותה) מדברי אלוהים חיים – מדלגת במידה רבה מהערכים ומהמטרות ישירות לעבר מימוש היעדים ללא בחינה שיטתית של עלויות ותוך הדגשת עדיפותו של המימד הרוחני, הנהנה מיתרון על פני שיקולים חומריים-פרגמטיים.

הפרופיל האידיאולוגי הוא הגורם הדומיננטי בעיצוב תפיסת עולמה ובהתוויית דרכה של חמאס, והוא גם משפיע על מרחב התמרון של התנועה ברמה הטקטית-פוליטית. ברמה הטקטית תובעת חמאס שותפות שלטונית מלאה (בעבר דרשה ייצוג של 40 אחוזים במוסדות אש"ף), ואילו ברמה האסטרטגית – נוכח התמורה במציאות ההיסטורית שבה שרוי העם הפלסטיני – שואפת התנועה לתפוס את מקומו של אש"ף החילוני בייצוג הפלסטינים ובהנהגתם כדי לכונן מדינת הלכה איסלאמית בפלסטין.

תפיסותיה האידיאולוגיות של חמאס גובשו במכלול אחד באמנת התנועה, שפורסמה באוגוסט 1988 ברצועת עזה. מסמך זה הוא, למעשה, תעודת הזהות הרעיונית של התנועה ונועד לייחד אותה מול אש"ף על פלגיו כמסגרת-גג לאומית חילונית ולהציב בפני הציבור הפלסטיני מסר

העמדה כלפי אש"ף

יחסה העקרוני של חמאס כלפי רעיון הלאומיות הפלסטינית עומד במבחן מעשי בגישתה כלפי אש"ף. בנושא זה על חמאס לפלס עמדה בין שני שיקולים עיקריים, שאין ביניהם התאמה. מחד גיסא, היא הכירה בהשתרשות אש"ף בקרב הציבור הפלסטיני בשטחים. עם אש"ף נמנים, כעדותה, "האב או האח הקרוב או הידיד. כיצד יוכל המוסלמי להתנכר לאביו או לאחיו, לקרובו או לידידו?" אולם מאידך גיסא, אש"ף הוקם על בסיס רעיון חילוני, ועל רקע זה נחרצת תנועת החמאס בדעתה, שאין פשרה אפשרית בין רעיון המדינה החילונית של אש"ף לבין אקסיומת חמאס בדבר "איסלאמיות פלסטין בהווה ובעתיד".

על-פי השקפת עולמה של חמאס סטה אש"ף מדרך האיסלאם באמצעו את רעיון המדינה החילונית, "זביום שיאמץ... את האיסלאם כדרך חיים, אנו נהיה חיילים והדלק המזין את אישו, העתידה להבעיר את האויב". בניסוח הפורמלי של העמדה כלפי אש"ף, כפי שהוא מופיע באמנה, נזוהרת אפוא חמאס מלתת לו "גט כריתות", ועולה בבהירות הקריאה למהפך קונצפטואלי בתפיסותיו, קרי "אימוץ האיסלאם כדרך חיים".

ג'יהאד

הג'יהאד לשחרור פלסטין הוא עיקרון מרכזי בתפיסת חמאס, ולפי האמנה הוא בגדר "חובה אישית המוטלת על כל מוסלמי נוכח כיבוש פלסטין בידי היהודים", ואין הוא

טריטוריאלי: "הפטריוטיות של תנועת ההתנגדות האיסלאמית היא חלק מהדת שלה",³ ובכך היא מבקשת למזג את הפרטיקולריזם הפלסטיני במסגרת האוניברסליות האיסלאמית. נגזר מכך – כפי שנקבע בנוסח האמנה בפסקה הדנה ב"גלובליות של תנועת ההתנגדות האיסלאמית" – כי ניצחונו הסופי של האיסלאם יהיה תוצאה של מפגש התנועות האיסלאמיות בכל ארץ וארץ.

בתפיסת החמאס אין לפרטיקולריזם הפלסטיני כל מעמד כערך בפני עצמו; כל כולו תלוי במידת התאמתו לאיסלאם, והוא בעל חשיבות משנית ביחס אליו. אמנת חמאס אינה מותירה בעניין מקום לספק – הפטריוטיזם (וטנייה) מנקודת מבטה של חמאס הוא חלק מן האמונה הדתית, ואין לו קיום מחוצה לה.

כמתבקש ממכלול תפיסותיה ההלכתיות מעניקה אמנת חמאס מעמד מיוחד לאדמת פלסטין, שהינה "בחזקת הקדש (וקף) איסלאמי עד בוא שעתה של תחיית המתים". ככל נכס של וקף, שאין לבצע בו עסקה המשנה את ייעודו המקורי, כן גם אדמת פלסטין אסורה בכל עסקה שהיא, קרי: הסדר הכרוך בויתורים טריטוריאליים. משום היות פלסטין כולה אדמת הקדש, תקפים לגביה רק חוקי ההלכה האיסלאמית ("שריעה").

הקביעה הנחרצת שכל פלסטין היא בחזקת וקף נועדה להדגיש, כי איסלאמיותה אינה רק תולדה של זיקה היסטורית, דתית ותרבותית, אלא יש לה גם אסמכתא משפטית מוצקה על-פי חוקי האיסלאם.

פיגוע של החמאס בקו 18 בירושלים – 3.3.1996

יכול לצאת ידי חובתו באמצעות שליחי ציבור. מעבר למימד האישי, חמאס רואה באינדוקטרינציה של רוח הג'יהאד ושל עקרונותיו מכשיר חינוכי מן המעלה הראשונה לחיזוק התודעה האיסלאמית ורוח הלחימה וכן לשחרור המאמין מסיגים זרים.

העמדה כלפי היהדות

עמדתה של חמאס כלפי היהודים עולה בחריפותה על זו של ארגונים פלסטיניים אחרים, המבחינים לעיתים בין היהדות כדת לגיטימית לבין הציונות כיישות נעדרת לגיטימיות פוליטית. בהקשר זה ניתן להצביע על התבטאויות של ראשי התנועה, ולפיהן הם מצפים ליום שבו יכיר העולם כולו בקיומה של "הסכנה היהודית" וינקוט את האמצעים הנחוצים כדי להעבירה מן העולם. אמנת חמאס חדורה איבה עמוקה ליהודים, הבאה לכלל ביטוי בניסוחים אנטישמיים בוטים ברוח "הפרוטוקולים של זקני ציון". כך, למשל, מטילה חמאס על היהודים את האחריות "למהפכות בכל רחבי העולם" (המהפכה הצרפתית והמהפכה הקומוניסטית) וטוענת, כי "אין מלחמה פורצת פה ושם בלי שאצבעותיהם (של היהודים) מאחוריה", ובאופן ספציפי יותר היא קובעת, כי היהודים היו הכוח המניע מאחורי שתי מלחמות העולם.

גישה זו כלפי היהודים עולה בקנה אחד עם התפיסה המסורתית של "האחים המוסלמים", אולם החידוש בעמדת חמאס הוא בהגדרת היהודים בישראל כנאצים. מוטיב זה חוזר במקומות שונים בנוסח האמנה, כגון בסעיף 20: "הנאציות של היהודים כוללת את כולם... במעשיהם הנוראיים הם נוהגים באנשים כמו הקשוחים שבפושעי המלחמה".

המבנה הארגוני – זיקות פנימיות

חרף העובדה שחמאס פועלת כגוף בעל מאפיינים ארגוניים והיררכיים, החותר לממש רעיון מרכזי – פלסטין מוסלמית "מן הים ועד לנהר" – הרי שבפועל מתעצבת מדיניותה כתוצאה מזיקות גומלין בין שלושה מרכיבים עיקריים: הנהגה בח'ל; הנהגה מדינית בתוך השטחים; זרוע צבאית (גדודי עז אלדין אל-קסאם) וייתכן שגם קבוצות מיליטנטיות אחרות).

צמיחתה של הנהגת חמאס בח'ל הבשילה שנים אחדות לאחר שקמה התנועה בשטחים והתבלטה בפעילותה האלימה במהלך ההתקוממות. התפתחותה של הנהגה זו נשענה ביסודו של דבר על התשתית הארגונית של תנועת "האחים המוסלמים" במדינות ערב וכן על פעילותה המסורתית בקרב ריכוזי מוסלמים במערב אירופה ובארצות הברית. השתלבותם של פעילי חמאס, ובמיוחד מגורשים מהשטחים בתקופת ההתקוממות, בתשתית הארגונית של "האחים המוסלמים" בח'ל האיצה את תהליך הקמתה של הנהגת חמאס מחוץ לשטחים, שבראשה עומדת "לשכה מדינית", שהיא הדרג הפוליטי מבצעי הבכיר ביותר בתנועה. (בראש "הלשכה המדינית"

עומד כיום ח'אלד משעל, שהחליף את ד"ר מוסא אבר מרזוק, העצור כעת בארצות הברית. אישים בולטים נוספים הנמנים עם הנהגת החוץ של חמאס הם: אבראהים ע'ושה ומוחמד נזאל, המפעילים את מערכת ההסברה והדוברות בירדן; וכן ראשי שלוחות התנועה במדינות ערב – מוצטפא לידאווי בלבנון, מוצטפא קנוע ועמאד אל-עלמי בסוריה וכן אוסאמה אברחמדאן באיראן).

המאפיין המרכזי של הנהגת חמאס בח'ל מתבטא בנוקשות אידיאולוגית בלתי מתפשרת, המסייגת במידה רבה את מרחב התמרון של התנועה בשטחים – הן ביחסה לרשות הפלסטינית והן בגישתה הכוללת, המדינית והאופרטיבית, כלפי ישראל. דבקות דוגמטית זו נעוצה בזיקתה לתשתית הארגונית והרעיונית של "האחים המוסלמים", המייצגים גם מגמות של האיסלאם הרדיקלי בן ימינו; בריחוק ממרכזי הפעילות בשטחים, הפוטר אותה מהצורך להתמודד עם מערכת האילוצים המופעלת על פעילי "הפנים"; וברצון להבטיח את מעמדה הדומיננטי ואת מנופי השפעתה על ההנהגה המדינית של התנועה ביהודה ושומרון וברצועת עזה. שליטתה של ההנהגה בח'ל על מערכת הזרמת הכספים למימון פעילות חמאס בשטחים (תשתית חברתית-כלכלית ומנגנוני הפיגועים) היא אמצעי חשוב ביחסי הגומלין עם פעילי "הפנים" של התנועה.

ההנהגה המדינית של חמאס בשטחים אינה פועלת כגוף יציג ומגובש מבחינה ארגונית, אלא מורכבת מאישים בולטים ברמות בכירות שונות. מטרתה המרכזית היא לקדם את יעדי החזון של חמאס ולהבטיח את מעמדה הציבורי על-ידי טיפוז, ביסוס והרחבה של התשתית הארגונית של התנועה בשטחים בתחומים הפוליטי, הדתי והחברתי-כלכלי. למרות תפקודם של פעילי הנהגה זו בייצוג חמאס במגעים עם הרשות הפלסטינית, הרי למעשה משקלם הפוליטי הוא מוגבל. זאת בשל זיקתה הרופפת, אם בכלל, לדרגים המבצעים של התנועה בשטח ובשל מעמדה הדומיננטי של הנהגת חמאס בח'ל, המכתיבה במידה רבה את מרחב התמרון שלה.

בקרב הנהגת "הפנים" נהנה ממעמד מוסר-רוחני מיוחד מחוללה של חמאס וסמלה, שייח' אחמד יאסין. בשנים האחרונות מבטא יאסין מבין כותלי הכלא מגמות פרגמטיות בשאלות היסוד שבהן מתחבטת התנועה, ובמרכזן מערכת היחסים עם הרשות הפלסטינית ומדיניות הפיגועים. לעמדותיו של שייח' יאסין, המבקשות לשמר את חמאס ככוח פוליטי וכמערכת ארגונית, חברתית וכלכלית תוך הסתגלות למציאות המתרקמת בשטחים, שותפים במידה רבה פעילים בולטים נוספים, המרכיבים את נבחרת "הפנים" של חמאס, ובמרכזם: ד"ר מחמוד א-זאהר, אבראהים יאזורי, שייח' אחמד בחר, סייד אבר מסאמת, אסמעיל הניא ואחרים – ברצועת עזה; ג'מיל חמאמי, שייח' חאמד ביתאווי, ג'מאל מנצור, ג'מאל סלים, שייח' טלאל צדר, שייח' עזאם סלהבי ואחרים – ביהודה ושומרון.

מנגנון הפיגועים של חמאס בשטחים מונהג ומודרך במידה רבה על ידי הנהגת התנועה בחו"ל. זאת, בין היתר, כפועל יוצא מהצלחתה של ישראל לחשוף את ההתארגנויות של מסגרות "עז אלדין אל-קסאם" בשטחים. השליטה הישירה בדרגי הביצוע והיכולת להכתיב את הפעילות בתחום זה מעניקות להנהגה בחו"ל מנוף השפעה, שהוא לעיתים מרחיק לכת – במיוחד בצומתי הכרעה מדיניים.

אתגר התהליך המדיני – שלבים ומאפייני התמודדות

מפרוץ האינתיפאדה ועד ועידת מדריד (דצמבר 1987-אוקטובר 1991)

למן פרוץ ההתקוממות הבלתי מאורגנת – תחילה ברצועת עזה וזמן קצר לאחר מכן גם ביהודה ושומרון – חתרה חמאס לנצל את תנופת האירועים במגמה לבסס את מעמדה בתודעת הציבור הפלסטיני ולהציב עצמה כגורם ברתחרות לאש"ף. לפיכך מיקדה את עיקר פעילותה בהנעת מהלכי האינתיפאדה, והדבר בא לכלל ביטוי בהקמת ועדות אזוריות שעסקו בארגון הפרות סדר ובמיסוד מערכת של הפצת כרוזים. בד בבד הפעילה חמאס מנגנון לביצוע פיגועים, שהיה אחראים לרציחתם של שני חיילי צה"ל, אבי ספורטס ואילן סעדון בשנת 1989.

אירועי הר הבית (7 אוקטובר 1990) מסמנים נקודת ציון חשובה בתהליך ההשתלבות של חמאס במערכת הפיגועים נגד ישראל. גם אם חלק מפעולות הטרור בוצעו ביזומה פרטית, אין ספק שהתנועה מילאה תפקיד חשוב בהסתה, בעידוד ובמתן הכשרות ההלכתית בהוצאתן מן הכוח אל הפועל.

גלי המעצרים ההמוניים שבוצעו בקרב פעילי התנועה (ספטמבר 1988, מאי 1989) פגעו אומנם ביכולתה האופרטיבית, אך לא שיתקו את פעילותה לחלוטין – בעיקר כתוצאה מהתבססות קדרים של פעילי שטח ברצועת עזה וביהודה ושומרון וכן בירדן.

מהלכים ויזומות מדיניים שנעשו באותה תקופה לא היו אתגר של ממש לחמאס, באופן שחייבו אותה לעיון מחדש במשנתה, וזאת מפני שלא הייתה נכונות ממשית להידברות מהותית בין ישראל לאש"ף בכל הקשור למאמץ למצוא פתרונות להסדר מדיני.

אשר על כן, קל היה לחמאס להטיף במרץ לתפיסותיה הדתיות-פוליטיות ולשלהב את הציבור בסיסמאות מיליטנטיות בלתי מתפשרות בסוגיית המאבק בישראל. כך פסלה חמאס בכרוזיה ובפרסומיה האחרים כל אפשרות לתהליך מדיני, הטיפה לג'יהאד נגד ישראל ויצאה חוצץ נגד רעיונות הכניעה של "הממשל העצמי, הוועידה הבינלאומית ודריקים בשלום עם אלה שמדיהם נוטף דם הטהורים" (כרוז חמאס מ-11 בפברואר 1988).

בהתייחסות קונקרטית לניסיונו של מזכיר המדינה האמריקני שולץ לקדם יוזמה מדינית חודשים ספורים לאחר פרוץ ההתקוממות קראה חמאס להכשיל את "המזימה האמריקנית" הבוחרת באמצעות "סיסמאות מזויפות" – כמו "סחר באדמה תמורת שלום" ר"מטריית הוועידה הבינלאומית – להציג לפני הפלסטינים "אשליה, מרמה וניסיון לחסל את ההתקוממות" (כרוז חמאס מ-5 במרס 1988). ערב התכנסות המושב ה-19 של המועצה הלאומית הפלסטינית בנובמבר 1988 פנתה חמאס בגילוי-דעת מיוחד מטעמה אל הנהגת אש"ף, הדגישה את חובתה שלא להגיע לכלל הסדר מדיני כלשהו עם ישראל, שהוא בבחינת "הפרת שבועה דתית, בגידה מחפירה ותקיעת סכין בגבם של ילדי האבנים". היא גם דחתה באורח חדר-שמעי כל פשרה עם ישראל על יסוד גבולות החלוקה (שנקבעו בהחלטת עצרת האו"ם 181 משנת 1947), שכן המערכה נגד הציונות אינה על גבולות, אלא "על קיום וגורל". לאחר התכנסות המועצה הלאומית הפלסטינית פרסמה חמאס שני כרוזים (מס' 32 ו-33) השוללים באורח קטיגורי את החלטותיה בזכות מר"מ מדיני.

באורח דומה התייחסה חמאס ליוזמות נוספות לקידום תהליך ההסדר עם הפלסטינים – יוזמות שהעלו ישראל, ארצות-הברית ומצרים. בכרוז מס' 44 (יולי 1989) קבעה, כי "תוכנית הבחירות (של ישראל) והדרשיח של אש"ף עם ארה"ב הם אשליה, וכל מטרתם היא לחסל את ההתקוממות". בכרוז מס' 49 (אוקטובר 1989) דחתה חמאס את "תוכנית שמיר", את "תוכנית מובארק" ואת "תוכנית בייקר" וקראה לג'יהאד נגד ישראל כדרך היחידה הפתוחה בפני המוסלמים.

עמדתה המדינית של תנועת חמאס נגד כל יוזמה מדינית השתקפה גם בשלילה המוחלטת של היוזמה האמריקנית להנעת תהליך הסדר ישראלי-פלסטיני לאחר מלחמת המפרץ.⁵

מוועידת מדריד ועד הסכם אוסלו (אוקטובר 1991-ספטמבר 1993)

רציפות עמדות חמאס בתחום המדיני נשמרה, כפי שניתן היה לצפות, גם בהתייחסותה לוועידת מדריד (29 באוקטובר 1991), שהייתה ציון דרך חשוב במאמץ לקידום הסדר לסכסוך הישראלי-ערבי. עוד בטרם נתכנסה הוועידה תקפה אותה חמאס בחמת זעם, הגדירה את מטרתה כ"מכירת פלסטין וירושלים" וקראה – לרבות בגילויי דעת ובכרוזים משותפים עם ארגוני אופוזיציה פלסטיניים אחרים – להכשילה בכל דרך אפשרית, תוך שיגור איום ישיר ומפורש על חייהם של חברי המשלחת הפלסטינית. ביום התכנסותה הוקיעה חמאס (בכרוז מס' 80) את "ועידת השלום המדומה", וקראה לבטא את ההתנגדות כלפיה בקיום ארבעה ימי שביתה רצופים בשטחים. בפנייה ישירה לחברי המשלחת הפלסטינית קבעה חמאס, כי הם לא יינקו מעונש, וגורלם יהיה כגורלו של נשיא מצרים, סאדאת.

חמורים אלה היו הרקע להחלטתה של ממשלת ישראל לגרש 415 פעילים איסלאמיים (רובם אנשי חמאס ומיעוטם מזוהה עם הג'יהאד האיסלאמי) לדרום לבנון באותו חודש. נקודת שיא בולטת באירועים אלה נרשמה בחודש מרס 1993, שבמהלכו נהרגו בפיגועי חמאס 16 אזרחים ואנשי צבא ישראלים. פעולות אלה בוצעו על ידי חוליות האגף הצבאי של התנועה, "עז א-דין אל-קסאם", שהחלו לפעול בכינוי זה החל מאמצע 1991.

התהליך המדיני בשנת 1992 עמד בצל המהפך הפוליטי בישראל והתחושות הברורות שרווחו בקרב הפלסטינים בטווח הזמן הקצר שלאחריו, כי קיימת אפשרות משמעותית להשיג פריצת דרך במשאומתן להסדר. תחושות אלו פינו את מקומן בתוך זמן קצר לאכזבה ולתסכול לאחר הצהרותיו של י"ר המשלחת הפלסטינית למשאומתן, ד"ר ח'ידר עבד אל-שאפי, בעקבות סבב השיחות השביעי, כי בעמדת ממשלת ישראל לא חל שינוי מהותי, המאפשר השגת הסכם שלום. עקב כך נוצרה אווירה קשה של מפח נפש בקרב תושבי רצועת עזה, וזו שימשה מצע נוח לתומכי חמאס להרחבת פעילות ההסברה והאינדוקטרינציה. במסגרת זו קיימו תומכי התנועה שורה של כנסי הסברה ציבוריים במסגדים ובמוסדות, שבהם הופיעו ראשי הממסד האיסלאמי והציגו את עמדותיהם המדיניות בנאומים, שכותרתם הייתה: "תהליך השלום – עמדת האיסלאם והתחליף".

המשאומתן שהתנהל בושינגטון בין ישראל לבין משלחת משותפת ירדנית-פלסטינית לווה באופן עקיב ושיטתי בתגובות ראשי חמאס ובפרסומיה. אלה קראו להפסקת המשאומתן ולהחזרת המשלחת הפלסטינית והביעו התנגדות נחרצת לנכונות לבסס הסדר על רעיון האוטונומיה ביהודה ושומרון וברצועת עזה. בכרוז מס' 90 (6 בספטמבר 1992) ראתה חמאס באוטונומיה "ניסיון ישראלי להפוך את הכיבוש לעובדה קיימת בהסכמת אלה המתמירים לייצג את הפלסטינים" וקראה לדחות את רעיון הבחירות הקשורות בה. בכרוז מס' 92 (7 בנובמבר 1992) קבעה חמאס, כי בתום שנה לוועידת מדריד לא השיגו הנציגים הפלסטיניים למר"מ דבר, מלבד "מערבולת האוטונומיה. היכן המדינה העצמאית ובירתה ירושלים? היכן תקוות הכזב שהפיץ צוות מדריד ושינגטון?" שאל הכרוז והאשים את המשלחת הפלסטינית בכך שהיא פועלת כדי לעטוף את "הכיבוש הציוני באיצטלה של לגיטימציה".

גם אם סבורה הייתה חמאס, שהמשאומתן בין ישראל לפלסטינים לא יניב תוצאות מהירות, הרי שעצם קיומו היה עבורה בבחינת תמריץ, ואולי גם אילוץ, הן להגברת פעולות הטרור והן לחידוד ייחודה הרעיוני מול אש"ף. תקופה זו התאפיינה אפוא בהסלמה חמורה בפיגועי טרור רצחניים, שהבולטים בהם אירעו בדצמבר 1992 – רצח שלושה חיילי צה"ל בצומת סג'עיה בעזה וחטיפתו בלוד ורציחתו של שוטר מג'ב נסים טולדנו. אירועים

מפגינים ביום החמאס בראמלה – 14.12.1993

מהצרת העקרונות ועד הסכם עזה-יריחו (ספטמבר 1993-מאי 1994)

ההסכם בין ישראל לאש"ף על הצהרת העקרונות, שנחתם ב-13 בספטמבר 1993 בווינגטון לאחר משאומתן חשאי שהתקיים באוסלו, בירת נורווגיה, הפתיע גם את חמאס. יש לזכור שהתנועה הייתה מצויה אז בעיצומם של מהלכים לגיבוש ארגוני מחודש – בעקבות גירוש כמה מאות מפעיליה לדרום לבנון (דצמבר 1992) וחזרתם לשטחים כעבור כשנה.

ימים אחדים לפני החתימה הפורמלית על ההסכם מתחה עליו חמאס ביקורת נוקבת, כפי שעולה מכותרת כרוז 102 (8 בספטמבר 1993): "תוכנית עזה ויריחו היא תקיעת סכין בוגדנית". חמאס קבעה, כי הסכם "עזה ויריחו תחילה" אינו אלא "פן אחר של הכיבוש", וטענה כי בהסכם כרוכים:

★ כינון "מנהל עצמי עלוב" ב-20 אחוז משטחה של פלסטין, אשר יהיה נתון לחסות הכיבוש הישראלי ויהיה חסר ריבונות על השטח;

ההערכה שרווחה בקרב הפלסטינים בדבר התקדמות צפויה במשאומתן המדיני הייתה הרקע למערכת העימותים האלימה שפרצה בשלהי יוני ובתחילת יולי 1992 בין פעילי חמאס לפעילי הפתח ברחבי רצועת עזה. מערכה זו פרצה בעקבות שורה של מכתבי איום ששיגרו חוליות "עז אל-דין אל-קסאם" לפעילי פתח. במכתבים אלה איימו אנשי הזרוע הצבאית של חמאס לפגוע פיזית באנשי הפתח בעקבות חשיפת "תוכנית", כביכול, של הפתח לפגוע בראשי חמאס באיזור.

מערכת עימותים זו המחישה באופן ברור, כי תנועת חמאס נהנית מיכולת מבצעית לא מבוטלת, שבאה לכלל ביטוי הן בגיוס פעילים וניודם על פני הרצועה למוקדי העימות והן בניצול התשתית הארגונית של התנועה – ובמיוחד המסגדים והאוניברסיטה האיסלאמית בעזה – כבסיסי פעולה אופרטיביים. לטענת אנשי הפתח, ובכללם יאסר ערפאת עצמו, עמדו לרשות חמאס גם משאבים כספיים נדיבים, שהועברו אליה מסעודיה במגמה לקעקע את אחיזת הפתח באיזור.

הפגנה של החמאס בווך הבית נגד הסכם "עזה ויריחו תחילה" – 3.9.1993

העצמי הפלסטיני בתקופת המעבר. נוסחת חמאס קובעת, כי הפעילות להכשלת "הסכם עזה יריח" תתבסס על שני מרכיבים: "הראשון – קו הג'יהאד נגד הכיבוש בכל מקום שבו הוא נמצא; והשני – ההתמודדות תהיה עממית ופוליטית". מחמת האפשרות שמהלכים אלה יובילו את חמאס להתנגשות עם הממשל הפלסטיני, הבהירה התנועה, כי מדיניותה חותרת "לשמירת הדם הפלסטיני ולמניעת מלחמת אחים". אולם חמאס שומרת בידה את הזכות להגנה עצמית, אם שלטונות הממשל העצמי הפלסטיני "יפעילו שיטות של רדיפה, פגיעה, מעצר או גירוש". מרכיב נוסף במדיניות חמאס לצמצום הסיכונים להתפתחותו של עימות עם הממשל הפלסטיני בא לידי ביטוי בהנחיה הקובעת, כי היעדים לפעילותה

כרזת תעמולה של החמאס

- ★ ויתור פלסטיני על ירושלים ועל ההתנחלויות, על שטחים ביהודה ושומרון וברצועת עזה ועל שטחים בתחומי ישראל ("אדמות 1948");
- ★ שליטה ישראלית ביטחונית נמשכת בגשרים ובצירי התנועה;
- ★ "מזימה להפסקת האינתיפאדה" ולהפיכתה למלחמת אחים בין הפלסטינים;
- ★ ניסיון להוליך שולל את העם הפלסטיני וליצור דימוי ש"המזימה היא ניצחון לעם הפלסטיני".

לפיכך תבעה חמאס ממדינות ערב להחרים את ההסכם וקראה למשלחת הפלסטינית להפסיק את המשא-ומתן ולא להיות שותפה למזימה ל"מכירת פלסטין".

חמאס נדרשה לעצב במהירות מתכונת פעולה, כדי שתוכל להתמודד עם השפעותיו של ההסכם. בתגובה ראשונה הזדרזו דוברי חמאס בשטחים ומחוצה להם לדחות את ההסכם על הסף. הם כינו את הצהרת העקרונות "מכירה פומבית" ובגידה "בעקרונות פלסטיניים", טענו שרוב העם הפלסטיני דוחה את ההסכם, הדגישו שההכרה ההדדית בין ישראל לאש"ף "אינה מחייבת את העם הפלסטיני" והטילו ספק בלגיטימיות של מנהיגות ערפאת. יתרה מזאת, דוברי חמאס אף הודיעו בפומבי על המהלכים שהם מתכוונים לנקוט. הם ציינו, בין היתר, שיפעלו להרחיב את "מסגרת הברית המדינית בזירה הפלסטינית", היינו את שיתוף הפעולה עם גורמים נוספים המתנגדים להסכם, ובראשם חזיתות השמאל – העממית (חבש) והדמוקרטית (חוואתמה); יגבירו את המגעים המדיניים עם איראן, עם סוריה, עם סודאן ועם גורמים אחרים; ימקדו פעילות הסברה ותעמולה כלפי הפלסטינים בשטחים ויחריפו את האינתיפאדה ואת המאבק המזוין בתוך "פלסטין הכבושה". כן הדגישו דוברי חמאס, שיימנעו מ"מלחמת אזרחים", משום שהתנועה אינה מאמינה בדרך זו ומשוכנעת ש"הפעילות העממית" תגרום להנהגת אש"ף לחזור בה. כמו כן הבהירו הדוברים כי לא יטלו חלק בבחירות למועצת השלטון הפלסטיני בתקופת המעבר. במכלול תגובותיה על הצהרת העקרונות הבליטה חמאס את דבקוּתה בעמדתה האסטרטגית: "שחרור פלסטין מן הים ועד לנהר". לפי תפיסתה, המוצא היחיד שנותר בידה לפעול לסיכול מימושו של ההסכם היה טמון בהמשך פיגועי טרור נגד יעדים ישראליים ב"פלסטין כולה". דובר חמאס בירדן, אבראהים ע'ושה, פירט את יעדי הטרור והצביע על תכליתו הפוליטית: "פגיעה בחיילים ובמתנחלים, כולל בעומק היישוב הציניתי", במטרה לערער את מעמדו של ראש-ממשלת ישראל ולהביא לעצירת המשא-ומתן.⁶

כשלושה חודשים לאחר החתימה על הצהרת העקרונות ניסח ביטאון חמאס "אל-ריסאלה" את עקרונות המאבק האקטיבי של התנועה נוכח הדינמיקה ההולכת ומתפתחת במשא-ומתן הישראלי-פלסטיני לקראת מימוש הממשל

הפיגועים של חמאס, שאינה מכוונת נגד אזרחים. עוד הציעה חמאס "לעיין מחדש" בחריגה זו (קרי: לא לבצע פיגועים נגד אזרחים), אם תתחייב ממשלת ישראל שלא לפגוע באזרחים פלסטינים בלתי-חמושים. עם זאת הצהירה התנועה, כי גם במקרה כזה היא תמשיך לפגוע ביעדים צבאיים ובמתנחלים. ההודעה מסתיימת בהבעת התחייבות של חמאס "להמשיך דרך הג'יהאד והקרבת הנפש עד לשחרור פלסטין כולה".

במאמץ לשבש את המשך המשאומתן ליישום עקרונות אוסלו מיקדה חמאס את מהלכה בפעולות טרור כואבות. הן נגד יעדים ישראליים אזרחיים והן נגד מטרות צבאיות. מגמתה בזאת הייתה לגרור תגובות נגד חריפות מצד ישראל, שישמטו את תמיכת האוכלוסייה בשטחים בהסדר המתרקם ויעודדו את גורמי האופוזיציה ואת דעת הקהל בישראל נגד ההסכם. הטבח במערת המכפלה בחברון זימן בידי חמאס מנוף וצידוק להרחבת פעולות הטרור, ועד לחתימת הסכם עזה-יריחו במאי 1994 ביצעו פעיליה שורה של פיגועים, שהבולטים בהם היו פיצוץ שני אוטובוסים בידי מתאבדים בעפולה (6 באפריל) ובחדרה (13 באפריל).

מהסכם עזה-יריחו ועד הסכם הביניים (מאי 1994-ספטמבר 1995)

החתימה על הסכם "עזה ויריחו תחילה" (4 במאי 1994), שהביאה לכינונה של רשות פלסטינית בעלת סמכויות שליטה ברצועת עזה ובריחו, בישרה את ראשיתה של תמורה יסודית במעמד המדיני של הפלסטינים. אך גם התפתחות מרחיקת לכת זאת לא חוללה שינוי של ממש בתפיסות היסוד ובדרכי ההתמודדות של חמאס.

של התנועה נגד "כוחות הכיבוש" יהיו במקומות "שלא יאלצו את שלטונות הממשל העצמי להגיב", כלומר מחוץ לערים והרחק מריכוזי המשטרה הפלסטינית.

מול עמדות נחרצות אלה בלטה דווקא הודעת הלשכה המדינית של חמאס מאפריל 1994. ההודעה נתפרשה בכלי התקשורת כגילוי של פרגמטיות, משום הצעתה לפתרון הבעיה על בסיס המרכיבים האלה:

- ★ "נסיגה ציונית מלאה מאדמתנו" (בלי להתייחס להגדרה גיאוגרפית) ופירוק ההתנחלויות;
- ★ עריכת בחירות כלליות וחופשיות בשטחים לבחירת נציגי הפלסטינים והנהגתם;
- ★ מסירת סמכות ההחלטה על עתיד הבעיה הפלסטינית בידי ההנהגה הנבחרת.

הצעה זו – שאליה נלוו התבטאויות נוספות של בכירי התנועה: בעניין אפשרות של "שביתת נשק" או של "הפסקת אש" עם ישראל – לא ביטאה נכונות של ממש להידברות, אלא הציגה למעשה דרישות חד-צדדיות, שלא כחלק ממשאומתן להסדר.

בהודעתה הבהירה חמאס, כי אין התנועה מתנגדת ל"עקרון השלום", אך הדגישה שאינה מתכוונת בכך לשלום שמציעה ממשלת האויב". לדעת חמאס, ההסדר המדיני המתגבש על בסיס הסכם אוסלו נועד מראש לכישלון, שכן הוא "הנצחה של הכיבוש" ו"כניעה של הנהגת אש"ף לתכתיבי ישראל וארצות-הברית". בנוגע למדיניות הפיגועים הבהירה ההודעה, כי זו נועדה לפגוע במטרות צבאיות ובמתנחלים, שאף אותם רואה התנועה כיעד צבאי. נטען, ששני הפיגועים בעפולה ובחדרה היו תגובה על הטבח בחברון (פברואר 1994) ועל הריגת אזרחים פלסטינים על-ידי ישראל ומהווים חריגה ממדיניות

חוליה של החמאס שהצטלמה לקראת פיגוע – יוני 1994

נוכח השלב החדש בהתפתחות ההסדר הישראלי-פלסטיני נדרשה חמאס – יותר מאשר בעבר – לתמרן בין המשך הדבקות בעמדות היסודיות ובנגזרות האופרטיביות שלהן, לבין הצורך שלא לגרום כרסום בבסיס התמיכה בה בקרב הציבור, שציפיותיו להישגים מדיניים נוספים ולרווחה כלכלית הלכו וגברו.

אולם הרושם הברור הוא, כי הדבקות של חמאס בעקרונותיה האידיאולוגיים, המקנים לה את סיבת קיומה, לא אפשרה לה לסגל לעצמה רעיונות חלופיים כמענה למציאות המשתנה. העמדות הבלתי מתפשרות של חמאס באו לידי ביטוי בכרוז מס' 111 (הנושא את הכותרת: "כדמנו נשיב לעצמנו את חירותנו ונבנה את התהילה לאומתנו"), שהופץ בשטחים יממה אחת בלבד לאחר חתימת ההסכם. הכרוז חזר על עמדותיה הרשמיות המוכרות בעניין המשך המאבק חסר הפשרות בישראל והימנעות, במידת האפשר, מעימות עם הרשות הפלסטינית ומלחמת אחים. חמאס התייחסה בכרוז אל ההסכם כבטל ובלתי מחייב את העם הפלסטיני; קבעה כי הכיבוש למעשה נמשך, ושההתנחלויות נותרות במקומן; טענה שאין לנרמל יחסים עם "אויבנו היהודים", אלא להמשיך במאבק נגד הכיבוש כדרך יחידה לחיסולו; הדפה האשמות שהתנהגות התנועה גוזלת הישגים שהפלסטינים השיגו במשאומתן וטענה כי ההסכם לא נתן להם דבר, וכי כל המסכים לו הוא בוגד שאינו מייצג את הפלסטינים. הכרוז קבע יום אזכור להבעת התנגדות להסכמי אוסלו וקהיר בעצרות ובתהלוכות. עוד קבעה חמאס, שהיעד שהיא מציגה הוא שחרור פלסטין "מהים עד הנהר"; האמצעי להשגתו הוא ג'יהאד "הוצאת אש תחת רגלי הכיבוש", ומובטח שאללה יביא את הניצחון למאמיניו. המנגנון הצבאי של חמאס, גדודי אלקסאם, נקרא להמשיך לבצע פיגועים, והכרוז העלה על נס את פיגועי ההתאבדות שביצעו פעילי התנועה בעפולה ובחדרה כדרך הנכונה להילחם בכיבוש.

מעבר לקריאה המוכרת של חמאס לג'יהאד, הדגיש הכרוז את ההשפעה הפסיכולוגית העמוקה של הפיגועים על ישראל. נטען בו, כי אי יכולתה של ישראל להתמודד עם פיגועי חמאס גרמה לה לעשות מעשי ייאוש, שלא ישיגו את יעדם: מעצרים נרחבים, בעיקר בשורות חמאס, גיוס בעלת-בריתה ארצות-הברית להפעלת לחצים על מדינות ערב ועל הפלסטינים והסתה נגד התנועה. אשר ליחסים עם מוסדות הממשל העצמי, הודגש שגישת חמאס אליהם תיקבע לפי תפקודם: תמיכה בהם, אם יפעלו כראוי (לדעתה), והתנגדות במקרה "שישרתו את הכיבוש". השלטון הפלסטיני בכללו והמטרה בפרט נקראו לשרת את העם והוזהרו שלא ימנעו מ"לוחמי הקודש" לבצע פיגועים נגד חיילי צה"ל ומתנחלים. עם זאת, שאלת התנהגותה של חמאס נותרת מעורפלת ונתונה לפרשנות: היא "לעולם לא תפנה נשק לעבר איש מבני עמנו", אך גם "לא תתיר לאיש להפקיע את הישגי עמנו, חירותו וכבודו". בהקשר ליחסים הבין-ארגוניים,

בירכה חמאס על קיומו של דיאלוג, שיביא לגיבוש "תוכנית לאומית" מוסכמת על הכול, וקראה לכל הגורמים הפלסטיניים ליטול חלק בכך. היא הדגישה את הצורך באחדות, הביעה התנגדות ל"מלחמת אחים" וגינתה שימוש בנשק כאמצעי לפתרון סכסוכים פוליטיים וחמולתיים בחברה הפלסטינית.

חיזוק נוסף לעמדותיה העקביות של חמאס ניתן בראיון, שהעניק ד"ר מוסא אברמרזוק, ראש הלשכה המדינית של התנועה, לביטאון חמאס "פלסטין אל-מוסלמה" ביוני 1994. אברמרזוק שב וקבע, כי "אין חדש בעמדת התנועה החותרת לסילוק הכיבוש מאדמתנו... ועמדתנו היסודית היא, שפלסטין מהים עד לנהר היא אדמה פלסטינית שיש לשחררה". לדעת אברמרזוק, אין יעדיה של התנועה בבחינת חזון לטווח ארוך, אלא מטרה שיש להגשימה באמצעות הפעולה הצבאית, שהיא "אסטרטגיה קבועה שלא תשתנה". עם זאת, "דרכי הביצוע, הטקטיקה, האמצעים והיעיות מותנים בתועלת שתושג מפעולות אלה, והם ישתנו מפעם לפעם במטרה לגרום את הנזק הגדול ביותר לכיבוש. לא יהיה יום אחד שבו לא נפעל נגד".

מחויבותו של אברמרזוק לנשק הטרור גובתה באופן קבוע בכרוזי חמאס שקבעו, כי "הדבקות בג'יהאד היא בחירה אסטרטגית שאין ממנה חזרה" (כרוז 120 מ-6 במאי 1995), וכי "הג'יהאד נגד הכיבוש הוא קו אסטרטגי" (כרוז מ-17 באוגוסט 1995).

במקביל לפעילות הנמשכת בתחום הטרור נגד ישראל, שבאה בתקופה זו לידי ביטוי בשורה ארוכה של פיגועים (ביניהם יצינו במיוחד: חטיפתו ורציחתו של רב"ט נחשון וקסמן ב-14 באוקטובר 1994; פיגועי אוטובוסים על-ידי מתאבדים – ברחוב דיזנגוף בתל-אביב ב-19 באוקטובר 1994, ברמת-גן ב-24 ביולי 1995, בירושלים ב-21 באוגוסט 1995), הייתה חמאס מעורבת מכורח הנסיבות במערכת של הידברות עם הרשות הפלסטינית, ההולכת ומתגבשת בשטחי הממשל העצמי. מטרתה בהידברות זו הייתה בראש ובראשונה למנוע התפתחות של עימות אלים עם הרשות ולהגיע ל"מודוס ויונד" עימה, באופן שיבטיח את המשך פעילותה כגורם בעל משקל והשפעה בחברה הפלסטינית וימנע את הפגיעה בתשתיתה הארגונית. עם זאת, המחויבות האידיאולוגית הכתיבה, למעשה, הידברות בעיקר בנושאים בעלי אופי נקודתי בלבד, וזאת לא מעט בהנחייתה של הנהגת חמאס בחו"ל, שהקפידה לשמור על עמדות הקבע של התנועה. מכל מקום, בדיאלוג בין הצדדים לא היה אפשר לחמוק מדיון ב"נכסים" העיקריים של חמאס – הפיגועים נגד ישראל ומעמדו של המערך הארגוני האחראי לכך. ממהלך הדיאלוג בסוגיה מהותית זאת עולה, כי חמאס אומנם הביעה נכונות להטיל סייגים על מדיניות הפיגועים שלה,¹⁰ אלא שנכונות זו הייתה מוגבלת בזמן ובסופו של דבר היא לא הבשילה לכלל הסכמה מחייבת.

עמדות ברוח זו העלה ד"ר מחמוד אל-זהאר, מבכירי חמאס ברצועת עזה, שלא הוציא מכלל אפשרות "הפסקת

אש בינינו לבין ישראל למשך חודש, חודשיים או ארבעה; אולם לא מדובר בתוכנית שלום, שהרי איננו מכירים בישראל, בזכות קיומה או בזכותה לשלוט על כל חלק מפלסטין. האסטרטגיה שלנו היא הקמת מדינה איסלאמית גדולה, המשתרעת על כל שטח שהאיסלאם מגיע אליו. התמקדותנו הראשונית בחמאס היא בפלסטין, כל פלסטין – מראש הנקרה ועד רפיח, מנהר הירדן ועד חוף הים התיכון.¹¹

מחתימת הסכם הביניים ועד לבחירות למועצה הפלסטינית (ספטמבר 1995-ינואר 1996)

על עמדותיה של חמאס לקראת הבחירות למועצה הפלסטינית אפשר היה ללמוד מתגובתה להסכם הביניים, שנחתם בין ישראל לפלסטינים בווינגטון ב-28 בספטמבר 1995. כרוז החמאס לחודש אוקטובר 1995 גינה בחריפות את החתימה על ההסכם וקרא לפלסטינים להתנגד לו. מנהיג חמאס בירדן, אבראהים ע'ושה, קבע כי הסכם טאבה חיסל את הריבונות ואת העצמאות של פלסטין, ולדבריו העניק ערפאת לישראל מתוקף ההסכם "שבעים אחוזים מהגדה המערבית, תשעים אחוזים מהאחריות לביטחונה ושני שלישים מהמים שלה".¹²

מול העקביות של עמדות חמאס בצומתי ההכרעה המדיניים מתעוררת שאלה עקרונית ביחס ליעדי התנועה בכל הקשור למשא-ומתן שלה עם אש"ף בסוגיית השתלבותה בבחירות למועצה הפלסטינית, לרבות מדיניות הפיגועים של התנועה. הרושם הברור הוא, כי המשא-ומתן בין הצדדים, שהתקיים בקהיר בדצמבר 1995, שיקף בראש ובראשונה את עניינם של פעילי "הפנים" בחמאס, שחיפשו דרך להשתלב במערכת הפוליטית הפלסטינית. זאת גם מפאת המצוקה שבה היו שרויים כתוצאה ממהלכי הרשות הפלסטינית ומפעולות הסיכול של ישראל. ביטוי למגמה זו ניתן בהקמת "מפלגת ההצלה הלאומית האיסלאמית", שנועדה לשמש מסגרת ארגונית פוליטית של פעילי חמאס ברצועת עזה, ושבאמצעותה ניתן היה לשלב את התנועה בבחירות.¹³

מול רצונם של פעילי "הפנים" התחווה פעם נוספת עמדתה הבלתי מתפשרת של הנהגת חמאס בח'ל, ששללה את השתתפות התנועה בבחירות למועצה הפלסטינית ואף קראה להמשך המאבק. מבחינתה של חמאס, סיכום חיובי עם הרשות באשר להשתלבותה בבחירות משמעותו:

★ הכרה בהסכמי אוסלו וזיתור, הלכה למעשה, על מימוש חזון "פלסטין השלמה". מכך משתמעת גם התכחשות ל"זכות הקיום" (raison d'être) של התנועה כארגון ששם לו למטרה לשחרר את כל פלסטין ולהקים בשטחה מדינת הלכה איסלאמית.

★ הכרה במעמדה הדומיננטי של הרשות הפלסטינית ובנחיתותה הפוליטית של חמאס. זאת בשעה שחמאס חותרת לשותפות מלאה תוך שימור עמדותיה האידיאולוגיות הלכתיות.

★ אובדן "הנכסים" האסטרטגיים, המקנים לתנועה את מנופי הפעולה וההשפעה – מערכת הפיגועים והתשתית הארגונית המופקדת על כך.

ואכן, בסופו של דבר הסתיים סבב השיחות בין נציגי הצדדים בקהיר, בלי שעלה בידם לגבש הסכם הבנות בתחומי המחלוקת העיקריים. בשאלת הבחירות לא חל שינוי בעמדת התנועה: היא המשיכה להחרים אותן, אך לא ניסתה לכפות את עמדתה על ציבור הבוחרים, ובהתייחסות נרמזת לסוגיית הטרור נגד ישראל נקבע, כי "חמאס אינה מעוניינת להביך את הרשות" – עמדה שפורשה כנכונות עקיפה מצד חמאס להימנע מפיגועים. אולם ראשי התנועה הזדרזו לדחות פרשנות זאת והבהירו, כי חמאס נחושה בדעתה להמשיך בדרך הג'יהאד.

חרף הקריאה להחרמת הבחירות, שהתחזקה עוד יותר בעקבות חיסולו של "המהנדס" יחיא עיאש (5 בינואר 1996), נרשמה בהן, ובמיוחד ברצועת עזה, השתתפות נרחבת של אוהדי חמאס ושל פעיליה. כפועל יוצא מכך הצליחו להיבחר למועצה מספר פעילים איסלאמיים זוטרים, המזוהים במידה זו או אחרת עם התנועה ועם דרכה הרעיונית, ואשר התמודדו בבחירות על בסיס אישי.

חמאס בעקבות הבחירות למועצה הפלסטינית

למרות הימנעותה של חמאס מהשתתפות רשמית בבחירות והביקורת שמתחה על אי ייצוגיותן (העדרם של פלסטינים מהפזורה) ועל הטיית תוצאותיהן, ואף שקראה לחברי המועצה הנבחרים לפעול להכשלת הסכמי אוסלו (כרוז חמאס מ-24 בינואר 1996) – חודשה ההידברות עם הרשות הפלסטינית. במגעים שהתקיימו ימים אחדים לאחר הבחירות בין ערפאת לככרי חמאס בעזה נידונו שחרור פעילי התנועה שנעצרו בידי הרשות וסוגיית השתתפותה בבחירות המוניציפליות.

אולם דומה כי ההידברות שהתפתחה בין נציגי חמאס לרשות הפלסטינית בעקבות הבחירות למועצה הייתה שטחית וקצרת ימים. על רקע התמיכה המרשימה שקיבל ערפאת בבחירות הוא ביקש לנצל את תנופת ההצלחה לריסון חמאס ולתיעולה לאפיקי פעולה פוליטיים. מדיניות זאת באה לכלל ביטוי במתן היתר מטעמו לפתיחת משרד הסברה של חמאס בעזה ולהוצאה לאור של ביטאון מטעמה ובשחרור עצורים.¹⁴ הנהגת חמאס בשטחים גילתה באותו שלב נימות פרגמטיות. כך, למשל, הביע ד"ר מחמוד אל-זהאר, מראשי התנועה ברצועת עזה, נכונות לשילוב אנשי חמאס במסד השלטוני הפלסטיני;¹⁵ ופעיל אחר, ע'אזי חמד מעזה, הדגיש שרוב פעילי התנועה מוכנים להפסיק זמנית את המאבק המזוין נגד ישראל ולהשתלב בפעילות פוליטית.¹⁶

למרות עמדות אלה של פעילים מקומיים המשיכה הנהגת התנועה בח'ל להכתיב את הטון, ופעילי "הפנים" התיישרו עם הקו וחזרו והביעו את דבקותם ב"אני מאמין"

★ הישגיהם של ארגוני האיסלאם הרדיקלי במדינות המזרח התיכון.

בנסיבות שבהן תיוותר חמאס ללא תשתית מבצעית אפקטיבית, סביר להניח שיתחזק מעמדה של ההנהגה בשטחים, אשר תפנה לפעילות פוליטית-ציבורית לגיטימית (דוגמת "האחים המוסלמים" במצרים, שעברו מפעילות מחתרתית טרוריסטית לפעילות פוליטית גלויה, ובכלל זה השתתפות בבחירות לפרלמנט). גם בתרחיש זה טמון פוטנציאל אימים לישראל. היה וחמאס תצליח לבסס תמיכה רחבה – אם מסיבות פוליטיות ואם מסיבות של מצוקה כלכלית – היא עלולה בתהליך ארוך לכבוש את ההנהגה ולהגיע לכלל עמדת הכרעה שלטונית, ובכך לממש בדרך פוליטית כינונו של משטר הלכה איסלאמי בכל שטח שיהיה נתון למרות פלסטינית.

הערות

1. הסעיף הראשון באמנת חמאס. תרגום האמנה וניתוח תכניה, ראה: ראובן פז, **האמנה האיסלאמית ומשמעותה – עיון ראשוני ותרגום**, אוניברסיטת תל-אביב, נתונים ודיווח, מרכז דין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, ספטמבר 1988.
2. ראה סעיף 7 באמנת חמאס.
3. ראה סעיף 12 באמנת חמאס.
4. ראה סעיפים 3, 4 באמנת חמאס.
5. ראה בעניין זה כרוזי חמאס 71-75 ממרס, מאפריל וממאי 1991.
6. **אל-ראי** (ירדן), 27 באוקטובר 1993.
7. **אל-ריסאלה**, גיליון 10, 15 בדצמבר 1993 (יוצא לאור בבריטניה).
8. נוסח ההודעה פורסם בעיתונים הירדניים **אל-סביל** (16.4) ו**אל-ראי** (17.4), וזאת לאחר אזהרות ישראליות לירדן בגין פעילות חמאס מתחומה.
9. ראה, למשל, דבריו של ראש הלשכה המדינית של חמאס, ד"ר מוסא אברמרזוק, כפי שפורסמו ב**אל-סביל** (ירדן), 19 באפריל 1994.
10. ראה בעניין זה את נוסח טיוטת ההצעה של חמאס במסגרת הדיאלוג עם אש"ף ב**אל-שרק אל-אוסט**, 3 באוגוסט 1995 (יוצא לאור בבריטניה).
11. **אל-חיאית** (לבנון), 11 ביוני 1995.
12. **מעריב**, 27 בספטמבר 1995.
13. יצוין כי ההכרזה על הקמתה הפורמלית של המפלגה פורסמה במרס 1996.
14. ראה בעניין זה **מעריב**, 29 בינואר 1996.
15. **הארץ**, 29 בינואר 1996.
16. **דבר ראשון**, 31 בינואר 1996.
17. **ראיון לאל-חדת'** (ירדן), 14 בפברואר 1996.
18. **אל-נהאר**, 15 בפברואר 1996.

של התנועה. מוחמד נזאל, נציג חמאס בירדן, שב וקבע את האוריינטציה המיליטנטית הכוללת של התנועה: המשך "הג'יהאד האזרחי" נגד הרשות, קרי ביטול הלגיטימציה שלה תוך כדי המשך "הג'יהאד המזויף" נגד ישראל.¹⁷ בניסוח אחר חיזק עמדה זו אבראהים ע'ושה, שהבהיר כי אין בכוונת חמאס להשתלב במסד השלטוני הפלסטיני, וזאת בהתאם לגישתה העקרונית השוללת את הסכם אוסלו ואת הבחירות למועצה המחוקקת.¹⁸

כך אפוא, בהיותה משוחררת מ"אילוץ הבחירות", שהכתיב פסק זמן במדיניות הפיגועים (גם מתוך רצון שלא לנכר את האוכלוסייה שתמכה בקיום הבחירות וכדי לאפשר ביצוע הפריסה מחדש של צה"ל ביהודה ושומרון ובשל מאמצי הסיכול של ישראל), שבה וחידשה חמאס את פעולות הטרור נגד יעדים ישראלים (ארבעה פיגועי התאבדות רבי-נפגעים ב-25 בפברואר 1996 בירושלים ובאשקלון ופעם נוספת בירושלים ב-3 במרס 1996 ולאחר מכן בתל-אביב ב-4 במרס 1996). החזרה לדרך הג'יהאד לאחר הפוגה שנמשכה כחצי שנה שיקפה יותר מכול את מקומה של "מלחמת הקודש" כמרכיב מהותי במשנת חמאס (ובתפיסת האיסלאם הרדיקלי בן-זמננו), שבה פיגועי התאבדות מסמלים את חוד החנית בדרך למימוש היעד. למדיניות זו שותפים הנהגת חמאס בפזורה ותאי הטרור ב"שטחים", הרואים עין בעין את שיטת המאבק. לצד זאת יש לייחס מידה לא מבוטלת של השפעה על הנעת מערכת הפיגועים של חמאס גם למוטיב הנקמה בתגובה לפעולות ישראליות (או כאלה שיוחסו לישראל), אשר גרמו למותם של פלסטינים. על בסיס זה ניתן להצביע על התפקיד הממריץ, שמילאו אירועי הר הבית (אוקטובר 1990), פרשת הטבח במערת המכפלה (פברואר 1994) וחיסולו של "המהנדס" יחיא עיאש (ינואר 1996) על פיגועי הטרור שניזומו על-ידי חמאס בעקבותיהם.

חמאס לאן?

צעדי-הנגד שנוקטת – באינטנסיביות משתנה – הרשות הפלסטינית במגמה לבלום את פעילות הטרור של חמאס וכן מאמצי סיכול מצד ישראל משבשים את כושר הפעולה של המנגנון, המשמש מנוף מרכזי לקידום יעדי החזון של התנועה. עם זאת, אחיזתה המושרשת בקרב הציבור, הקנאות האידיאולוגית-דתית המאפיינת את אנשי השורה ואת דרגי ההנהגה כאחד והתשתית הארגונית הענפה של התנועה בח'ל – כל אלה מתנים התמודדות אפקטיבית עם חמאס במאמץ שיטתי וארוך-טווח כמו גם בשיתוף פעולה בינלאומי ל"יבוש" מקורות הארגון והמימון.

הישרדותה של חמאס ככוח פוליטי בזירה הפלסטינית מותנית בשורה ארוכה של גורמים השלובים זה בזה:

- ★ כיווני התפתחותו של התהליך המדיני והציפיות כלפיו שייוצרו בקרב האוכלוסייה הפלסטינית;
- ★ מידת הלכידות ויכולת המיסוד של המוסדות הפוליטיים והחברתיים-כלכליים של הרשות הפלסטינית;